УДК 343.23

Міхеєва О. К.

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПОПОВНЕННЯ КАДРОВОГО СКЛАДУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЧАСІВ НЕПу

У статті на документальній основі розглядається процес вирішення кадрового питання у правоохоронних органах УСРР часів нової економічної політики. Виявлені основні засоби кадрового наповнення міліції та кримінального розшуку та проаналізовано їх результативність.

Ключові слова: *правоохоронні органи, правоохоронна система, Радянська Україна, нова економічна політика, кадрове питання.*

В статье на документальной основе рассмотрен процесс решения кадрового вопроса в правоохранительных органах УСРР периода новой экономической политики. Выявлены основные способы кадрового пополнения милиции и уголовного розыска и проанализирована их результативность.

Ключевые слова: *правоохранительные органы, правоохранительная система, Советская Украина, новая экономическая политика, кадровый вопрос.*

On the base of documents in the article has investigated the process of personnel matters in the Ukrainian police during the period of new economic policy. The main ways of personnel replenishment and their results has analyzed.

Key words: *law-enforcement agencies, law-enforcement system, Soviet Ukraine, New Economic Policy, personnel matters.*

Правоохоронна система є вагомим елементом внутрішньої політики держави та інструментом соціального контролю. Вона забезпечує безпеку системи та слугує інтересам суспільства та держави. Революційні події 1917 р. призвели до докорінних змін у державному ладі та звичному житті суспільства. Відповідно до цього трансформувалися уявлення про небезпеку, її джерела та способи її обмеження. За таких умов мусила перерватися наступність у діяльності правоохоронних структур, які після революції у більшості випадків формувалися наново як у організаційному відношенні, так і у кадровому. Проблема кадрів (як у сенсі подолання хронічного некомплекту, так і з точки зору якісного наповнення штату) супроводжувала правоохоронні органи України протягом періоду нової економічної політики через низку причин, головними серед яких були погана матеріальна забезпеченість, складні стосунки з населенням, що подекуди ставилося до міліції та її завдань з ворожістю, високий рівень ризику, ненормований робочий день, високий рівень вимог до правоохоронної системи з боку влади тощо.

Проблематика формування кадрового складу правоохоронних органів України часів непу у радянській та пострадянській науковій історичній літературі представлена недостатньо, здебільшого не має системного викладення та коротко подається у побіжно-оглядовому вигляді у працях з більш об'ємною тематикою [1]. Проте маємо низку сучасних публікацій з питань формування радянської номенклатури як в Україні в цілому, так й у регіональному вимірі зокрема, завдяки яким суттєво поглиблюються розуміння радянської кадрової політики, уявлення про «правильну біографію» людини, яка могла б мати кар'єрну перспективу, специфіку призначень та переміщень посадовців тощо [2].

Основними засобами формування кадрового складу правоохоронних органів України у 1920-ті роки стали спроби долучити до справи старих фахівців, командирування досвідчених працівників з міліції РСФРР, мобілізації червоноармійців, залучення до справи встановлення революційного порядку членів КНС, налагодження системи професійного навчання тощо. Розглянемо основні з цих засобів та їх результативність.

Місце старих спеціалістів у новій системі правоохоронних органів. Нагадаємо, що на початковому етапі становлення правоохоронної системи, вона не мала чіткого статусу, певної структури та замислювалася як тимчасова діяльність на перехідний період, необхідний для встановлення революційного порядку. Оскільки сама діяльність правоохоронних органів змінилася докорінно, старі спеціалісти не вписувалися у новий формат та, з одного боку, самі залишали систему, а з іншого, відкидалися новою владою як «чужий елемент», непридатний до служби в лавах робітничо-селянської міліції. До того ж, серед дореволюційних фахівців було чимало досвідчених

людей з гарною освітою, які легко знаходили собі роботу у інших сферах зайнятості, тим більше, що робота у правоохоронних органах не була матеріально привабливою.

Проблема, пов'язана із необхідністю залучення до роботи старих спеціалістів гострішою була у кримінальному розшуку. Для налагодження нормальної роботи не вистачало гарних оперативників, досвідчених спеціалістів з агентурної роботи, дактилоскопістів, фотографів тощо, які б не тільки могли б сприяти справі боротьби зі злочинністю, а й передати свій досвід молодому поколінню.

Навесні – влітку 1921 р. Головне управління міліції України навіть звернулося в Народний комісаріат праці з проханням взяти на облік спеціалістів царської поліції, які знайшли собі роботу не за профілем, для того, щоб начальники управлінь міліцій на місцях отримали можливість вимагати від будь-яких установ повернення старих спеціалістів на роботу в правоохоронні органи. Але приймати на роботу дореволюційних «спеців» начальники міліцій мали право тільки після отримання дозволу на це від виконкомів та відповідних політичних органів на місцях [3].

Тож спостерігаємо певні хитання від бажання повністю позбутися старих фахівців та укомплектувати правоохоронні органи «пролетарським елементом» до розуміння цінності досвіду та знань у справі забезпечення внутрішнього порядку. На жаль, зараз дуже складно підрахувати, скільки ж старих спеціалістів працювало в правоохоронних органах України на початку 1920-х рр. Це пояснюється тим, що, по-перше, дані про колишніх спеціалістів не подавалися окремо, а вказувалися тільки загальні кількісні показники, і по-друге тим, що у зв'язку з перманентними «чистками» колишні фахівці і самі були зацікавлені в тому, щоб приховати своє професійне минуле. Про їх кількість ми можемо судити тільки через опосередковані дані – скільки їх було вичищено з лав правоохоронних органів.

Командирування досвідчених працівників міліції з РСФРР. Правоохоронна система в УСРР формувалася «навздогін», в цілому копіюючи основні організаційні заходи у РСФРР. Більше того, на підставі постанови Всеукрревкому від 27 січня 1920 р. [4] про дію на території України всіх декретів РСФРР, НКВС РСФРР активно втручався в місцеві справи. Одним з напрямів посилення українського кадрового складу правоохоронних органів та перенесення сюди російського досвіду роботи стало відрядження російських міліціонерів до України. Питання про них гостро постало у 1920 р., після офіційного оформлення стосунків між Росією та Україною у вигляді «воєнно-політичного союзу». Уряд України почав вимагати повернення російських міліціонерів на попередні місця роботи. Так, за наказом начальника Головного управління міліції УСРР О. М. Чайковського, всі міліціонери, командировані з губерній РСФРР, повинні були не пізніше 1 січня 1921 р. повернутись до Росії. Правда, стосовно командного складу це рішення мало більш поміркований характер: їх відправляли назад тільки в тому разі, якщо їх було ким замінити [5]. Але здійснити таке повернення одним тільки адміністративним рішенням було вже неможливо. За той термін, що пройшов од початку їх відрядження і до 1921 р., більшість міліціонерів встигли перевезти в Україну свої родини, скарб. Були серед них і ті, хто просто не мав коштів для такого переїзду. Це змусило українське керівництво шукати вихід. Було вирішено, що російські міліціонери, які бажали продовжити роботу в міліції України, мали право залишатись, але працювати вони повинні були тепер на загальних умовах – їм негайно припиняли сплачувати добові, як командированим, та переводили на місцевий оклад [6]. Однак, командировані з Росії не могли вирішити цілком проблему кадрів – такої кількості «прибульців» та ще й з відповідними біографіями просто не можливо було мобілізувати.

В умовах розвинутого бандитизму, проблем із постачанням, обмундируванням, утриманням, загальною непривабливістю роботи у правоохоронних органах тощо, відчувалася нестача бажаючих поступити на службу в правоохоронні органи. Це і зумовило пошук інших напрямків вирішення кадрового питання, одним із яких стала *мобілізація в міліцію військових з Червоної Армії.* Саме тому рішення про мілітаризацію міліції за умов уведення непу можна розцінювати як логічне продовження політики, розпочатої ще у 1920 р., коли міліція посилювалася спеціально для цього мобілізованими червоноармійцями, що представляли собою майже всю територію колишньої Російської імперії. Їх робота тут дорівнювала службі в армії, демобілізувати їх могли тільки військкомати [7]. У 1921 р. на підставі телеграми начальника мобілізаційного управління штабу ХВО від 6 жовтня 1921 р. усі установи, в які були мобілізовані червоноармійці 1897 р. народження, повинні були звільнити їх у безстрокову відпуску [8]. Така кількість демобілізованих була відчутною втратою для міліції і тому Головне управління міліції в Харкові вирішило оголосити добровільний набір до лав органів правопорядку. З повітів надходили телеграми, в яких доповідалось, що внаслідок демобілізації у міліції спостерігався значний некомплект, який не поповнювався. Недостатня кількість працівників викликала посилення кримінальних проявів, зокрема збільшилась кількість грабежів. Складність міліцейської роботи, відсутність обмундирування, зброї, погане харчування та мінімальні оклади робили службу в міліції не дуже привабливою. І тому червоноармійські мобілізації залишалися одним з важливих джерел комплектування міліції, оскільки добровольців у цей час виявилося небагато. Однак зазначимо, що загальний відсоток щорічного поповнення міліції червоноармійцями був не таким вже й високим. Якщо зіставити кількість демобілізованих червоноармійців, відправлених на службу в міліцію УСРР із загальною кількістю працюючих в ній на той час, то побачимо що, приміром, у 1924 р. червоноармійці, якими укомплектували міліцію, склали лише 8,8 % від її загальної кількості.

Також треба вказати ще один засіб комплектування міліції «пролетарським елементом», який було знайдено для вирішення проблеми некомплекту в складних умовах запровадження непу – у 1921 році. Це – *залучення до роботи міліції незаможних селян* [9]. Постановою ВУЦВК від 13 квітня 1921 р. було затверджено «Закон про комнезаможі», в одному з пунктів якого вказувалося, що КНС повинні взяти участь у формуванні кадрів міліції, та водночас наглядати за її діяльністю, як у центрі, так і на місцях. Зарахування членів КНС до лав міліції підтверджувалося спеціальною постановою РНК УСРР від 15 квітня 1921 р. [10]. Однак свідчення з місць продемонстрували нерезультативність і цього способу формування кадрового складу правоохоронних органів. Надто активної участі КНС у роботі міліції не спостерігалося. Більшість цих загонів було влито до складу продовольчої міліції. Решту передали відповідним начальникам міліцій, які були повинні «профільтрувати» комнезаможів та доукомплектувати ними правоохоронні органи. Цей перехід на службу членів КНС одразу ж позначився на якості роботи міліції. Потрібно було багато енергії та часу, щоб навчити вчорашніх селян-незаможників міліцейській службі. До того ж, більшість з них розглядали службу в міліції як трамплін для подальшого працевлаштування – після того, як вони ставали членами профспілки їх можливості влаштуватися на підприємства, де сплачували відчутно більшу заробітну плату, підвищувалися [11].

Ще одним засобом забезпечення правоохоронних органів кваліфікованими працівниками було *налагодження спеціальної професійної та політичної підготовки* працівників правоохоронних органів. Якщо на початковому етапі свого становлення правоохоронна система потребувала у справжніх «бійцях», здатних зі зброєю у руках захищати революційну законність, то стабілізація життя радянського суспільства, введення нової економічної політики, вимагали зовсім іншого типу працівників. У 1922 р. акценти розставлялися вже по-іншому: «З того моменту, як робітничо-селянська держава стала на шлях революційної законності, міліціонер є не тільки захисником республіки, а й тим каналом, за яким революційні закони повинні просякнути у шари населення та перевиховати їх. Якщо раніше, за умов бойової ситуації, вимагалося лише володіння зброєю, тепер від працівників міліції вимагається також знання дорученої справи, знання революційних законів. На жаль, добрі бійці міліції, погано або абсолютно не знають діючого законодавства. Таку ситуацію не можна терпіти надалі. Ті, хто служить в міліції, особливо начальники, повинні бути в першу голову законниками» [12]. Для забезпечення такого рівня фаховості працівників міліції планувалося здійснити підготовку усіх працюючих у міліції, від районного наглядача до начальника губернської міліції, у школі командного складу та школі міліції УСРР.

Однак звиклі працювати за правилами військового часу, міліціонери виявляли незацікавленість у подібному навчанні. Попри усі розпорядження, на навчання часто відправляли людей байдужих до власного фахового зростання, які з'являлися на курси у Харків без належного обмундирування, документів та особистих справ. Головні острахи працівників за умов введення непу, переведення міліції на місцеві кошти, посилення конкуренції та безробіття, були пов'язані із можливістю втратити роботу через відвідання курсів. Оскільки на час відсутності хтось мусив заміщати командированого працівника, виникало питання щодо його незамінності. Як можливі заходи заохочення до навчання були гарантія збереження робочого місця та жалування з пайком (основним та родинним), надання при цьому ще жалування й пайка курсантського, виплата жалування наперед тощо[13].

Перші невдачі не зупинили реалізації навчання працівників правоохоронних органів. У 1923 р. мова велася про діяльність на постійній основі Всеукраїнської школи міліції й розшуку, через яку планувалося пропустити в першу чергу командний склад. У бюджетному 1923/24 рр. були здійснені три випуски цієї школи, а ті, хто пройшов навчання, посилили собою периферію, де професійно підготовлених кадрів не вистачало у найбільшій мірі. У цей самий період закладається і певна спеціалізація у процесі підготовки працівників правоохоронних органів. Навчання в цілому поділялося на професійне та політично-просвітницьке, а за цільовими групами – на підготовку для командного складу, рядових міліціонерів та працівників кримінального розшуку.

Підготовка молодшого та середнього командного складу проводилася Всеукраїнською школою командного складу при відділі міліції й розшуку УСРР, яка у 1923-1924 бюджетному році підготувала 282 працівника командного рівня, які були розподілені по губерніях. Варто відмітити, що не всі однаково відповідально ставилися до навчання тож, відповідно, не всі з успіхом його закінчували. З цієї точки зору школа перетворювалася на своєрідний фільтр, завдяки якому відбраковувалися більше третини від тих, хто був відправлений на навчання чи вступив до школи добровільно (так, у 1923 р. з 466 осіб, що вступили до школи командного складу, випускниками стали 286). Успішні курсанти поповнювали собою нову радянську номенклатуру [14].

Навчальні команди з підготовки рядових міліціонерів діяли відповідно до наказів Міліції та розшуку республіки від 23 квітня 1923 р. за № 204 та від 8 травня за № 212. Діяли вони лише в трьох містах – Харкові (навчальний резерв з підготовки 45 осіб), Києві та Одесі (курси, розраховані на 50 осіб). У 1923/24 рр. у Харкові навчання не проводилося, а на курсах в Києві та Одесі підготували 230 випускників. Щоб краще усвідомити масштаби цієї професійної підготовки, нагадаємо, що ця кількість випускників складає 0,6 % від загального штату міліції у 1923 р. та 1,3 % – від штату 1924 р. Тож, оцінка цієї роботи, надана у річному звіті міліції, була більш ніж адекватною: «Досягнуті успіхи у сфері професійної підготовки міліціонерів

є незначними через відсутність на місцях загальних умов щодо створення більш-менш постійних кадрів міліцейського складу, перевантаженості роботою через сильне скорочення штату й слабкої творчої ініціативи на місцях, особливо у округах, в результаті чого у проведенні навчання не дотримувалися системи й регулярності» [15].

Кримінальний розшук навіть у більшій мірі, ніж міліція, потребував підготовки кваліфікованих кадрів. Через ті самі причини, що й у міліції, у кримінальному розшуку була висока плинність кадрів, не вистачало грошей ані на закупівлю у достатній кількості літератури, ані на налагодження на необхідному рівні оперативно-розшукової роботи. Погана професійна підготовка працівників кримінального розшуку призводила до низького рівню роботи – недостатньо налагодженою була й залишалася майже до кінця 1920-х років інформмережа через відсутність фахівців з роботи з інформаторами, бракувало спеціалістів-оперативників, спостерігалися масові порушення працівниками розшуку Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів та й в цілому рівень роботи оцінювався як кустарний, аматорський. Навчання працівників розшуку планувалося здійснювати через Всеукраїнську школу міліції й розшуку, а також завдяки виданню низки професійно орієнтованих посібників. Для підвищення правової грамоти на місцях проводилися лекції, ініціаторами яких виступали НКЮ та НКВС, а проводили їх місцеві прокурори [16].

В силу тієї місії, яку покликані були реалізовувати правоохоронні органи радянської держави, значної ваги набувала й політична підготовка працівників міліції та розшуку. Ця підготовка ставала одним з інструментів посилення партійного складу правоохоронних органів через підготовку до кандидатства та членства у партії більшовиків. Супутником цієї роботи була просвітницька діяльність в міліції, яка покликана була ознайомити міліціонерів з необхідним мінімумом політичних та культурних знань шляхом організації клубів чи червоних кутків та проведенню лекцій, бесід, зборів тощо. Міліціонери потрапляли й у орбіту діяльності «Лікбезів» (пунктів ліквідації неписьменності), призначенням яких була організація групових занять з неосвіченими та малоосвіченими, у тому числі й з української мови (апарат міліції на 1923/24 роки нараховував 45 % тих, хто володів українською мовою) [17].

Така активна просвітницька робота без сумніву мала свої наслідки – бажаний відсоток партійності в правоохоронних органах зростав рік від року, міліція в цілому ставала освіченою (хоча поруч із тенденцією до скорочення неписьменних спостерігалася й тенденція «зникнення» серед міліціонерів людей з вищою та середньою освітою – політика формування пролетарського складу міліції робила останню більш гомогенною з багатьох позицій, у тому числі й з освітньої). З іншого боку, така інтенсивна просвітницька робота доволі часто носила формальний характер – втомлені складною та напруженою роботою, погано забезпечені міліціонери та працівники кримінального розшуку, склад яких постійно змінювався через скорочення, чистки та добровільні звільнення, не виявляли значної зацікавленості у навчанні. Головним завданням для організаторів навчання ставала проблема зібрати втомлених, перевантажених роботою та неохочих до навчання учнів від правоохоронної системи, що працювали по змінах, у потрібному місці й у відповідний час, що ставало нелегким завданням.

Через брак коштів на організацію постійних занять з працівниками правоохоронних органів, у 1925/26 бюджетному році паралельно з навчанням на курсах започатковують практику самоосвіти та групових занять на місцях. Однак доволі швидко групові заняття для командного складу (що проводилися у формі організації гуртків) провалилися, особливо в сільській місцевості, де такі гуртки не було з кого організовувати через мінімальне представництво командного складу. Не спрацювала ця практика і в цілому – знову ж через значне навантаження працівників доволі важко було зібрати їх на групову зустріч. З урахуванням цих моментів, Головне управління міліції й розшуку УСРР розробило новий метод – індивідуальну самопідготовку (процес навчання розбивався по кварталах року; надавався список книг та посібників, які треба було самостійно опрацювати, відповідній комісії складався іспит за підсумком самоосвіти). Цю ж саму практику перенесли й на навчання працівників кримінального розшуку – дозволили індивідуальну самопідготовку поруч із наявною формою групового навчання у вигляді спеціальних гуртків [18].

1 вересня 1925 р. Всеукраїнську школу міліції й розшуку було переведено до Києва. Першою ж складністю стали пошуки нових викладачів – оскільки жоден викладач не погодився переїжджати з столичного Харкова до провінційного Києва. Не сприяв доброму налагодженню справи й напівзруйнований будинок, виділений під школу, а також платня для курсантів – 4 крб 75 коп. на місяць (працюючі міліціонери на цей час отримували в середньому 20-30 руб., працівники розшуку та районні наглядачі – 45-50 руб.) [19].

4 січня 1928 р. ВУЦВК та РНК УСРР затвердили нове положення про школу, яке трохи стабілізувало ситуацію. За цим положенням сімейним курсантам сплачували стипендію, що дорівнювала їх заробітній платі на попередньому місці роботи, а несімейним сплачували 30 % від суми оплати. Покращення матеріальних умов навчання одразу ж посилило вимоги до складу слухачів – тепер їх повинні були обирати за умови обов'язкової присутності на зборах представників комосередків та професійної спілки з метою посилення їх партійного складу. Змінювалося і якісне наповнення навчання у бік більшої спеціалізації відповідно до фаху працівника (міліція, кримінальний розшук, кінний резерв); посилювалася практична складова навчання, а також вводилися обов'язкові українознавство та українська мова.

В цілому ж зазначимо, що через ту роль, яка відводилась правоохоронній системі в радянській

державі, складність поставлених перед нею завдань при поганому матеріальному забезпеченні процесу їх виконання, протягом 1920-х років у міліції та кримінальному розшуку однією з головних проблем була й залишалася проблема кадрового складу. Добровільний вступ до міліції, як засіб її кадрового насичення, не в повній мірі вирішував проблеми. Це змушувало керівництво як країни, так і правоохоронної системи, шукати інших джерел та засобів поповнення кадрового складу, декотрі з яких мали примусовий характер. За рахунок цього протягом 1920-х років міліції та розшуку УСРР вдалося більш-менш розв'язати кадрову проблему відповідно до тих вимог, що ставилися керівництвом. Як результат – у означений відтинок часу в лавах міліції та кримінального розшуку стійко збільшувався «пролетарський елемент» та посилювалася партійність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Див. приміром: Из истории милиции Советской Украины. – К. : Изд-во МООП УСРР, 1965. – 400 с.; Советская милиция: история и современность (1917-1987). – М. : Юрид. лит., 1987. – 336 с.; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : [у 2 кн.] / І. Г. Білас. – К. : Либідь-Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.; Барбашин Н. В. Обретение истины / Н. В. Барбашин. – Одесса : Скайбук, 2003. – 384 с.
2. Див.: Дорошко М. С. Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.) : монографія / М. С. Дорошко. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 368 с.; Стяжкіна О. В. Бути владою: антропологічні коди провінційних радянських керівників 1920-х років (на матеріалах Донбасу) / О. В. Сятжкіна // Нові сторінки історії Донбасу : зб. наук. ст. – 2009. – № 17-18; Стяжкіна О. В. «Правильна біографія» пересічної людини 1920-х років: способи конструювання минулого (на матеріалах Донбасу) / О. В. Стяжкіна // Нові сторінки історії Донбасу : зб. наук. ст. – 2008. – Кн. 15-16; Міхеєва О. К. Кримінальна злочинність і боротьба з нею в Донбасі (1919-1929). – Донецьк : Східний видавничий дім, 2004. – 248 с.; Сливенко В. А. Державна політика у сфері боротьби з кримінальною злочинністю на Півдні України в 1921-1928 рр. : дис… кандидата іст. наук: 07.00.01 / Сливенко В'ячеслав Альбертович. – Дніпропетровськ, 2010. – 243 с.; Саричев В. І. Посадові правопорушення та соціально-психологічна атмосфера в Україні 1920-х рр. (за матеріалами Катеринославської губернії) / В. І. Саричев, В. А. Сливенко // Грані. – 2006. – № 2 (46). – С. 18–22 та інші.
3. ЦДАВОУ. – Ф. 6. Оп. 1. Спр. 899. – Арк. 3–4 (м/ф).
4. Держархів Донецької області. – Ф. Р-1164. Оп. 1. Спр. 61. – Арк. 7.
5. Держархів Донецької області. – Ф. Р-1145. Оп. 1. Спр. 27. – Арк. 17.
6. Там само.
7. Держархів Донецької області. – Ф. Р-1145. Оп. 1. Спр. 129. – Арк. 3–80.
8. Держархів Донецької області. – Ф. Р-1145. Оп. 1. Спр. 129. – Арк. 3.
9. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-107. Оп. 1. Спр. 228. – Арк. 305.
10. Держархів Донецької області. – Ф. Р-1146. Оп. 1. Спр. 28. – Арк. 43.
11. Держархів Донецької області. – Ф. Р-1145. Оп. 1. Спр. 93. – Арк. 19; ЦДАВОУ. – Ф. 5. Оп. 3. Спр. 1205. – Арк. 14 зв.
12. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. Р-59. Оп. 1. Спр. 10. – Арк. 12.
13. Там само. – Арк. 12 зв.
14. ЦДАВОУ. – Ф. 5. Оп. 2. Спр. 37. – Арк. 30.
15. Там само. – Арк. 31 зв.
16. Там само. – Арк. 32–32 зв.
17. Там само. – Арк. 33–33 зв.
18. ЦДАВОУ. – Ф. 5. Оп. 2. Спр. 2326. – Арк. 78–82.
19. Там само. – Арк. 86–88.

Рецензенти: д.і.н., проф. П. М. Тригуб;
д.і.н., проф. В. М. Нікольський

© Міхеєва О. К., 2011

Надійшла до редколегії 18.03.2011 р.